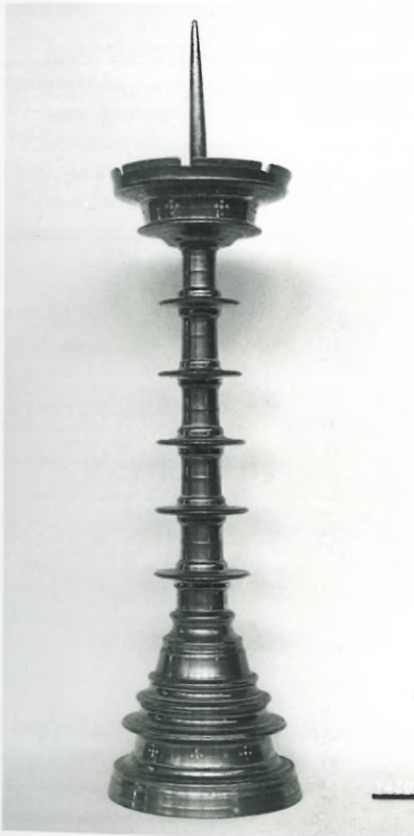

70A Reliekkruis. Breda's Museum (foto idem/RDMZ).

71 Kandelaar. Breda's Museum (foto idem).

met scharnieren, zijn stralende zonnen bevestigd. Het gehele kruis is omzoomd door een ajour bladerrand.

De decoratie van de zeshoekige, horizontaal gelaagde voet sluit aan bij die van het kruis. Twee opstaande randen tonen een tracering van rijen opengewerkte gotische vensters met daarboven een crête, terwijl de hoeken gemarkeerd zijn door hogels en steunberen met pinakeltjes. Op concave welvingen hieronder keren de zonnen en rozetten terug, de laatste nu met bladranken. Het basement wordt net als bij de grootste monstrans gedragen door leeuwjes, hier zittend op opengewerkte sokkeltjes. De voet wordt bekroond door een plastisch gevormd heuveltje, de Golgothaberg. Zeldzaam is de naturalistische uitwerking: de modellering, maar vooral de polychromie. Het gehele oppervlak is namelijk donkergroen geëmailleerd, met verspreide wit-rode bloempjes.

Deels laten de opengewerkte 'rondvenstertjes' zicht op een oude, houten kern. Het is verleidelijk dit hout in verband te brengen met de legende die wordt verteld in het Kruisgedicht van Breda, een middeleeuws handschrift in het archief van de kathedraal, waarover voor het eerst werd gepubliceerd in 1841.⁴⁸ In dit episch gedicht zijn twee verhalen met elkaar vervlochten, een over Denen die Breda onveilig maakten en een over een Heilig Kruis. Met de Denen wordt een groep Noormannen aangeduid die, eenmaal uitgeweken naar Breda, stad en omgeving terroriseerden en hun schrikbewind uiteindelijk met de dood moesten bekopen. De in de middeleeuwen alom bekende kruissage vertelt hoe van een mysterieuze boom, die op onverklaarbare wijze niet te gebruiken was als bouw materiaal, een (heilig) kruis werd gemaakt dat vervolgens vele wonderen opriep. In de versmelting van de beide verhalen wordt verklaard 'hoe theylighe cruce quam te Breda'.⁴⁹ De boom werd – zo wordt omstandig en op rijm meegedeeld – gekapt toen de Denen een burcht wilden bouwen. Omdat het wonderbaarlijke hout nergens bleek te passen, stelde de timmerman voor er een kruis van te maken:

'Wat ic mete ende wat ic micke, / Ic en cant uertijmmen niet ant huys, /
Meester, soe maect daer af een cruys, / Wi en hebben gheen in onse capelle'.⁵⁰

Na de nederlaag van de Denen werd dit kruis door de Bredanaren overgebracht naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Ofschoon het Kruisgedicht vele historische ongerijmdheden vertoont, is – zoals gezegd – de associatie van het Heilig Kruis met het stuk hout in de reliekhouder verleidelijk. Dat het hier ook werkelijk een restant van het kruis betreft, is echter niet verder te onderbouwen. Bij archivalische vermeldingen van het 'heylich houdt' en het 'vergulden cruijs' blijft de precieze betekenis onduidelijk.⁵¹ De al genoemde Bredase plebaan Van Dijk was heel stellig, en zijn mening is nadien nooit weerlegd. 'Onze kerkschat bezit een zilveren kruis', zo bevestigde hij kort voor zijn dood, 'twelk in de schacht onder de dwarslijn een stukje hout omsloten houdt. Dit zou een overblijfsel kunnen zijn van het H. kruis, maar er is geen enkel document, dat de herkomst of betekenis van dit houtje aanwijst'.⁵²

J-PvR

7

Kandelaar (paaskandelaar)

Nederlanden, eerste helft 15de eeuw

Geelkoper (donkere patina), 67,7 (zonder pen), 84,5 cm (met pen)

Breda's Museum, inv.nr. B1420 (aanwinst 1968)

Literatuur

Kalf (1912), 149

De forse geelkoperen kandelaar is van een in de Nederlanden en het aangrenzende Duitse gebied bekend type dat ondermeer als altaarkandelaar veel voorkwam.⁵³ Twee vergelijkbare, iets kleinere kandelaars werden in 1920 bij de kerk van Halsteren (ten noorden van Bergen-op-Zoom) opgegraven, tezamen met andere bronzen voorwerpen, waaronder een doopvont uit 1549 (zie cat.nr. 51). De vroeggotische kandelaar te Breda, die volgens overlevering afkomstig is uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk, is evenwel aanzienlijk groter dan gewoonlijk. Meestal telt dit model kandelaar twee of drie knopen in de schacht bij een hoogte van rond de veertig centimeter; het hier

besproken exemplaar heeft vijf knopen en is 67,7 centimeter hoog (zonder de geelkoperen pen). De voet en schacht zijn uit één stuk en de vetvanger is afzonderlijk gegoten. Zoals dikwijls bij deze vorm kandelaar, bijvoorbeeld die te Halsteren, zal ook het Bredase exemplaar op drie leeuwenpoten hebben gestaan; sporen van reparatie aan één van de poten zijn nog zichtbaar. Gezien de maat is het zeker niet uitgesloten dat deze kandelaar in gebruik is geweest om de paaskaars te dragen. De vetvanger heeft een smalle opstaande bovenrand met zes kantelen; zowel in de voet als in de vetvanger zijn op regelmatige afstand van elkaar zes kruisvormige decoraties aangebracht door vijf ingeboorde gaatjes.

JK

8

Kruisdragende Christus

Brabant, tweede helft 15de eeuw

Eikenhout, 85,5 x 44 cm (zonder het vernieuwde kruishout)

Breda, Breda's Museum (Bisschoppelijk Museum Breda), inv.nr. B1431

Literatuur

Kalf (1912), 143, afb. 115; Voorloopige Lijst (1931), 69; Weert (1991) cat.nr. 15

Restauraties

1952

Het beeld van de kruisdragende Christus is volgens overlevering afkomstig uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda en altijd in katholieke handen gebleven. Het beeld is opmerkelijk door zijn maat: te groot om uit een gewoon retabel afkomstig te zijn, en te klein om als zelfstandig beeld te functioneren in de context van de kerk waarbij dergelijke vrijstaande beelden dan doorgaans levensgroot zijn. Uit verschillende archivalia blijkt wel dat in de Bredase kerk de liturgische plechtigheden op kerkelijke hoogtijdagen toneelmatig met beelden werden verrijkt. Zo speelde het 'Himmelloch' op Hemelvaart en Pinksteren een belangrijke rol, waardoor respectievelijk een Christusbeeld ten hemel werd opgehesen en een Heilige Geest naar de aarde werd neergelaten. (zie cat.nr. 13, waar ook gesproken wordt over los staande engelen en een Ecce Homo) Niet uitgesloten is dat ook dit beeld zo'n soort rol heeft gespeeld, maar evenmin kan worden uitgesloten dat het een plaats had als zelfstandig devotiebeeld; in Leuven bleven twee dergelijke vroegzestiende-eeuwse Brabantse beelden van de kruisdragende Christus bewaard (respectievelijk 114 en 110 cm hoog, zonder kruis).⁵⁴

Het Christusbeeld werd in 1952 gerestaureerd, waarbij de ontbrekende linkerhand en het kruis werden aangevuld; helaas werd toen de oude polychromie van het eikenhouten beeld verwijderd.

JK

9

Annunciatie

Zuidelijke Nederlanden, derde kwart 15de eeuw

Secco; olieverf en tempera, 250 x 298 cm

Oudste afbeeldingen

1902/03 (anoniem, tekening, afb. 73); 1903 (anoniem, RDMZ, afb. 76)

Literatuur

Mulder (1902-03), 141-145; Anoniem (1903), 463-464; Het Vaderland (1903); Keppel (1903-04), 12-18; Kalf (1912), 79-80, afb. 53; Por (1938), 179-189; Goossens (1996) nr. 3, 162-164

Restauraties

(ontdekt in 1902) 1903, 1936 en 1997

72 Kruisdragende Christus. Breda's Museum (foto idem).